

שלמה מלכו ועולמו של אג'ידיו מויטרבו

בעקבות ספר של מוטי בנמלך שלמה מלכו: חייו ומותו של משיח בן יוסף, הוצאת יד יצחק בן צבי והאוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים תשע"ז

מאת יהודה ליבס

ספרו החדש של מוטי בנמלך, ביוגרפיה מרהיבה של שלמה מלכו, אחת הדמויות המעניינות ביותר בתולדות היהדות, גם מאירה מזווית יפה את המחצית הראשונה של המאה השש-עשרה, אחת התקופות הסוערות והמעניינות ביותר בתולדות העולם ותולדות עמנו. בכך מצטרפת זו לביוגרפיה אחרת שפורסמה לא מכבר, ספרה החשוב של מור אלטשולר, חיי מרן יוסף קארו (אוניברסיטת תל-אביב, תשע"ו). גם כאן מוארת אותה תקופה באמצעות דמות יהודית מופלאה, משיחית אף היא, לפחות לפי תיאורה המשכנע של אלטשולר. בין שתי הביוגרפיות יש גם זיקה הדוקה יותר, כי שתי הדמויות גם נפגשו, ומלכו היה מושא להערצתו של קארו, והותיר עליו רושם בל יימחה. בדברי היום, מבקש אני להוסיף ולהאיר תקופה משיחית זו, ואת תנועתו של שלמה מלכו, מנקודת מבט נוספת, הפעם מבחוץ ליהדות. כוונתי לעולמו הרוחני של אג'ידיו דא ויטרבו (בלטינית אייגידיוס ויטרבנסיס), הבכיר ביותר מבין הנוצרים הקבליים (צירוף זה, שטבעה יהודית וייס, נכון גם בעיני יותר מאשר 'מקובלים נוצריים'). אג'ידיו היה קרדינל, מן הבכירים ביותר בכנסייה הקתולית, ומקורבו של האפיפיור. גם הוא התרשם ביותר משלמה מלכו, והוא שקירב את מלכו לאפיפיור וניסה גם לקרבו לקיסר.

החיבור הנוגע לענייננו הוא הספר הלטיני שכינה, שכתב אג'ידיו בשנת 1530, כמכתב (ארוך מאוד) אל מקורבו האפיפיור קלמנס השביעי, אך בהמשך הוא פונה בגוף שני אל קרל החמישי, קיסר הקיסרות הרומית הקדושה. הדובר בגוף ראשון בספר זה היא השכינה עצמה, ממש כפי שעושה היא בגילוייה אל ר' יוסף קארו, במאורע המפורסם של תיקון ליל שבועות, ובספר מגיד מישרים,

שבו משבחת היא גם את שלמה בחירה שהוא שלמה מלכו. בספר השכינה מתארת היא בדברי עידוד ותוכחה את החזון המשיחי הרנסאנסי, שבמסגרתו תתוקן הכנסייה ותתפוס את מעמדה הראוי לה בהנהגת העולם, ובמסגרת זו שמור מקום גם לשלמה מלכו.

מקור חשוב זה לא נעלם גם מבנמלך, והוא עוסק בו (גם בעידודי, דומני) בספר שלפנינו. אך בכל זאת נכון בעיני להרחיב כאן על עניינו, בהיותי שוקד זה זמן רב, בשיתוף עם יהודית וייס, על תרגומו לעברית. עד עתה היה הספר במקורו כמעט בלתי נגיש לחוקרים. הוא לא תורגם ממקורו הלטיני לשום שפה מודרנית, ובמקור נדפס רק פעם אחת, בידי פרנסואה סקרה (Secret), בצורה גולמית למדי. יתר על כן, הדפוס היחיד משובש במקומות רבים, עד שאי אפשר היה לעמוד על כוונתם, אילולי נמצא לנו, ליהודית ולי, כתב היד היחיד שלו, הוא האוטוגראף של אג'ידיו, שהועלה לרשת באתר גליקה.

בנמלך מביא מספר זה דברים נכונים, שנמצאו לו בספרות משנית, בהערה של סקרה ובמאמר של ג'והן או'מילי (O'Maley), שעמדו אל נכון על מקום אחד בספר שכינה שבו נרמז עניינו של מלכו. אך אני מבקש להרחיב קצת על הספר בכללו, כדי שגם המקום שתופס בו שלמה מלכו יובן טוב יותר.

ראשית, שכינה הוא ספר רב כמות (165 עמודים צפופים בדפוס של סקרה), ומלכו כשלעצמו, שאינו נזכר בספר בשמו, אינו עניינו העיקרי, גם אם נוסיף עוד שני מקומות שלדעתי הוא רמוז בספר זה, בנוסף לאותו מקום שנודע כבר במחקר. עניינו של הספר הוא רפורמציה פנים קתולית, תיקון הדת שהוא לדעת המחבר החזרתה למצבה המקורי, ועתיד להבטיח לקתוליות את נצחונה על אויביה הקשים, תנועת הרפורמציה המתפשטת, ובראש וראשונה האיסלאם המאיים לכבוש את אירופה באמצעות האימפריה העותומאנית.

התיקון שמציע אג'ידיו הוא ברוח הרנסאנס, דהיינו הכללת החוכמות העתיקות בקתוליות. תיקון כזה דורש הוא בלשון תוכחה מתלהבת ומתלהמת, מלאה ידענות עמוקה בתרבויות עתיקות ובשפה לטינית מעולה. מה שהופך,

אגב, את תרגום הספר ופירושו למלאכה קשה למדי, אך גם מהנה מעשירה ומלמדת ביותר.

התרבויות שמבקש אג'ידיו להחיות הן גם, כרגיל ברנסאנס, היוונית והרומית העתיקות, אך גם, ובראש וראשונה, היהדות, שהזנחתה היא בעיניו מקור הרעה של הכנסייה, שבמקום להיות במעמד בכורה כראוי לה, הפכה בימיו, מבחינה רוחנית, למשנית ביחס ליהדות, על אף עקשנותה של זו האחרונה וכפירתה בישו. עיוורונם של הנוצרים שמסרבים ללמוד מן היהודים גדול אף מעיוורונם המפורסם של היהודים. ורוב הספר שכינה בא לתקן עיוורון זה, ללמד את האמת העברית והקבלית ולהכניסה אל תוך הנצרות.

היהדות שעל הנוצרים ללמוד היא לדעת אג'ידיו בראש וראשונה המקור העברי של המקרא, אך גם פרשנותו התלמודית-מדרשית ובעיקר הקבלית-ספירתית, שיש ללמוד אותה מפי מורים יהודים בני הזמן, הם המקובלים, הנקראים בפיו ארמייים. החיבה שרוחשת כלפיהם השכינה, היא אג'ידיו, אינה יודעת גבולות, ועוברת את כל מה שיכולנו לשער בפי נוצרי. בעוד שחכמי הנוצרים השוגים בלשונותיהם מכונים בפיה תמיד 'אנשיכם', את המקובלים היהודים מייחסת אליה השכינה שבפי אג'ידיו, שאומרת כאן, למשל (בעמ' 129 בדפוס סקרה, ובתרגום): 'חיבקתי את הארמייים, בני שאינם בלתי ראויים למוצאם. את אלה אהבתי, אצל אלה התארחתי, עם אלה שכנתי בקרבה משפחתית, לאלה השפעתתי את האורקולים [כך מכונים פסוקי המקרא], סיפרתי חידות, נחבאות לאור הוצאתי, נסתרות פרסמתי.'

כדוגמה לתיקון ברוח היהדות שמבקש אג'ידיו לנצרות אביא את דבריו (עמ' 92) על מה שנאמר בתורה על מלך ישראל: וְהָיָה כְּשֶׁבָתוּ עַל כְּפֶסֶת מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לּוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר [...] לְמַעַן יֵאָרֶיךָ יָמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבְנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל (דב' יז יח-כ). אג'ידיו יוצא בתוקף נגד התרגום היווני-לטיני המקובל בנצרות של הצירוף משנה התורה – דיוֹטְרוֹנוֹמִיוֹם, שפירושו התורה השנייה, ודורש לדבוק במשמעות העברית, שהיא לדבריו שתי מגילות תורה, ולפי דרשת התלמוד (סנ' כא ע"ב), ופירוש רש"י על הפסוק, שהסבירו שהמלך 'כותב לשמו שתי תורות אחת שהיא יוצאה ונכנסת עמו ואחת שמונחת

לו בבית גנזיו'. את המלים 'הָיָה כְּשֶׁבְּתוֹ עַל פְּסָא מְמַלְכְּתוֹ' מפרש אג'ידיו במלים מפורשות על טקס הכתרת הקיסר קרל החמישי בעיר בולוניה באפריל שנת 1530, והוא מפציר בקיסר מעתה והלאה לקיים כפשוטה את ההלכה הנ"ל כי בכך תלויה אריכות ימיו וימי בניו על הכסא, כנאמר.

דרשה זו, אגב, היא הוספה שנוספה, באותה כתיבה, בשולי כתב היד, בוודאי לאחר טקס ההכתרה. גוף כתב היד נכתב קודם לכן, ובו (בעמ' 100) מתואר רק הזימון של האורחים אל הטקס מכל קצות הארץ (ובהם, כך נראה, גם שלמה מלכו). בדפוס של סקרה שולבו חלקי ההוספה במקומות לא נכונים, שמקשים על הבנת הדברים, אך בתרגומו (בע"ה) ישוב הדבר אל מקומו.

מה שמבקש כאן אג'ידיו מן הקיסר הוא אימוץ הפרשנות היהודית ושילובה הלכה למעשה בדת הנוצרית ובהליכות המלכים. דרישה כזאת מתאימה אכן לתקופה זו של הרנסאנס, וספק אם תימצא כמוה קודם לכן. כך מוצאים אנו באותם שנים ממש את הנרי השמיני מלך אנגליה פונה לחכמי ישראל בשאלה בדבר חוקי הייבום, כדי למצוא בעזרתם דרך לגרש את אשתו קתרינה מארגון ולשאת תחתיה אשה אחרת. וכדאי לציין שבין חכמי ישראל שנשאלו ונענו להשיב היה גם המקובל האיטלקי ר' אליהו חלפן, מגדולי תומכיו של שלמה מלכו.

השילוב בין היהדות והנצרות לפי אג'ידיו איננו בין שתי דתות שוות במעלה. למרות ביטויי ההזדהות של השכינה עם היהודים (כפי שצינתי לעיל), הנצרות היא דת האמת היחידה ושילוב כזה צריך להתבצע במסגרתה. על היהודים לעבור פורמאלית אל הנצרות ולהכיר בישו, אך זאת בלי לאבד את יסודות דתם. אדרבא, כאמור, שמירתם של אלה חיונית גם לכנסיה שעתידיה להיתקן בעזרתם. כי הנצרות, לדעת אג'ידיו, נוצרה משילוב של יסודות יהודיים ויווניים-לטיניים, ואינה יכולה להתקיים אלא בשילוב כזה, שבעיני אג'ידיו גם אינו קשה במיוחד, שכן עיקר התרבות הלטינית מקורה לדעתו בעולם השמי, והגיעה לרומי באמצעות האטרוסקים, לפי התיאוריה 'שהוכיח' הזיפן בן עירו של אג'ידיו, אנו מוטרבו.

תיאוריה זו ואידאל השילוב היהודי-נוצרי קיבלו תנופה מחודשת בזמן

התנועה המשיחית של מלכו, שקירבה לדעת אג'ידיו את אפשרות הגשמתו למעשה, אך אג'ידיו פיתח זאת הרבה לפני פרשת הראובני ומלכו, ושיטח זאת בהרחבה כבר בספרו הלטיני המוקדם על האותיות העבריות, שנכתב בשנת 1517 והתפרסם בתרגומי בהוצאת כרמל, ירושלים תשע"ג.

כפל פנים זה כלפי היהדות מסביר גם את יחסו החיובי של אג'ידיו למנואל מלך פורטוגל (אג'ידיו אף חיבר שיר הלל לכבודו). מלך זה היה מי שציווה אומנם על ההמרה הכוללת של יהודי פורטוגל בשנת תרנ"ז (1497), אך הוא גם הבטיח למומרים שלא ייחקרו על מנהגי היהדות שיוסיפו לנהוג בהם. דבר זה היה מקובל מאוד על אג'ידיו שעם תמיכתו בהתנצרות היהודים לחם בתוקף נגד הרעיון של כינון אינקוויזיציה בפורטוגל. ואכן זו לא הוקמה אלא בשנת 1536, אחרי זמנם של אג'ידיו, קלמנס השביעי ושלמה מלכו.

מדיניות אנטי אינקוויזיציונית זו מסבירה אך באופן חלקי את כתב ההגנה התמוה שקיבל מלכו מן האפיפיור קלמנס השביעי, שהאפיפיור מנמקו בטענה שהמרתו של מלכו לנצרות נעשתה בכפייה, לכן מותר היה לו לשוב ליהדות ולמול עצמו. טענה זו, לא רק שהיא סובלנית אף יותר מהעמדה שתיארתי לעיל, היא אף ניתנת להפרכה עובדתית, שהרי מולכו לא נוצר אלא כבר נולד נוצרי. יתר על כן, דומה שרק אביו היה מן האנוסים ואמו היתה סתם גויה (כך הראה שלמה צוקר, במאמרו 'ספר שיר חדש: כתבים אחרונים של שלמה מולכו'.¹ הוא מסתמך בעיקר על דרשתו של מלכו שבה הוא מסביר מדוע הוא משיח בן אפרים ולא בן יוסף, כי אמו של אפרים היתה גויה, אסנת בת פוטיפרע).

את נימוקו האמיתי של האפיפיור לכתב ההגנה יש לחפש אפוא במקום אחר. גם ברושם הגדול שעשה עליו מלכו, משהתגשמו נבואותיו ובעיקר בעניין הצפת רומי במי הטיבר. (עניין הצפת הטיבר מצוי לא רק בספר חית קנה של מלכו אלא גם, ופעמיים, בספר שכינה של אג'ידיו, שבו מתארת השכינה את ההצפה כמעשה ידיה שלה, כעונש ראוי וקשה אף יותר מאשר ביזת רומי שקדמה לה. תיאור ההצפה מפי השכינה, ומידי אג'ידיו, דומה לתיאור הצפה זו

¹ מחקרי ירושלים במחשבת ישראל כא (תשס"ז), עמ' 491-492.

בכתבי שלמה מלכו, ואין ספק שמלכו הוא המקור, וחיזוק לכך יימצא בכך שבמקום אחד בספר שכינה אף מצוין התאריך העברי של מאורע זה, שנת ר"ץ. מקום זה הוא הרמז היחיד למלכו שמצאו החוקרים הקודמים בספר שכינה).

התגשמות הנבואה בדבר הצפת הטיבר גרמה בוודאי לביסוס השפעתו של מלכו על אג'ידיו ועל האפיפיור, כפי שמציין גם בנמלך, אך בעיני אין זה כל הסיפור. גם כך קשה להבין איך יקבלו ראשי הדת הקתולית את משיחיותו של מי שהמיר דתו מנצרות ליהדות. לדעתי יש להסביר זאת בהשקפה הנ"ל של אג'ידיו על המקום הראוי ליהדות בנצרות, עם דברים נוספים שאומרת השכינה בידי אג'ידיו בספר שכינה (עמ' 89), כשהיא טוענת שאין להבין בשכל אנושי את דרכי ההשגחה בהיסטוריה, ואף בנוגע לדבריו שנראים כאבסורדיים, יש להשהות את השיפוט עד אשר יבוצע המחזה כולו. לדעתי אג'ידיו רומז גם כאן למשיחיותו המתמיהה של מלכו, וכתב כך בהשפעת דברי הרמב"ם, בתיאור ימות המשיח בסוף ספרו משנה תורה, שכתב: 'וכל אלו הדברים וכיוצא בהן לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו'.

גם אם שלמה מלכו לא נראה מלכתחילה כמי שציפו לו אג'ידיו והאפיפיור, משנגלה למעשה הפך הוא להיות מי שיגשים את השילוב הנכון בין הנצרות והיהדות, ויביא לנצחון הנצרות, גם אם נימול הוא (והרי גם ישו נימול היה). ובמיוחד מפני שמלכו הבטיח שהוא עומד לצד הנוצרים במלחמה באסלאם, ועתיד הוא להכניע את האימפריה העותומאנית.

אין זה מן הנמנע שגם שלמה מלכו בעצמו היה שותף במידת מה בחזון השילוב הבין-דתי, שאפשר שנטלו בו חלק גם לא מעט מאנוסי פורטוגל (לכיוון זה נוטים מחקריו של בן ציון נתניהו). אפשר לתמוך זאת ביסודות הקרובים לנצרות, ולעתים אף מושפעים ממנה, המצויים בתורת מלכו, כפי שהראה בנמלך בספרו, בפרק הנקרא 'השפעות נוצריות על תפיסתו המשיחית של מלכו'.

יתר על כן. אולי אפשר למצוא גם קרבה רוחנית מסוימת בין מלכו לבין

אג'ידיו, בתוכחה הקשה המשותפת לשניהם כנגד הזנחת העיסוק בסודות הקבלה. תוכחה מעין זו, שהיא כאמור עיקר ספרו של אג'ידיו שרואה בחטא זה

את מקור שפלותה של הכנסייה, מצויה גם אצל מלכו, שבעיניו השגת סודות התורה היא תכלית האדם, והזנחתם היא עיקר קללת הגלות, כמתבטא בדרשתו הארוכה בספר המפואר² (דף יד) על הפסוק (שה"ש ח, ח) 'אחות לנו קטנה ושדים אין לה'. בכך מצטרפים אג'ידיו ומלכו לשורת הוגים במאה השש עשרה שסבורים שעתה הגיע לסיימו עידן הסתרת הסודות, והגיע תור הגילוי (כך גם אצל הרמ"ק בספר אור נערב ואצל ר' חיים ויטל, בדברי התעמולה לקבלת האר"י, הנדפסים בשם 'הקדמה על שער ההקדמות').

בנמלך כותב בספרו (בעמ' 231) שלפי ספר המפואר של שלמה מלכו בעידן המשיחי 'תתאפשר חשיפתם של סודותיה הכמוסים של התורה לכלל האנושות'. כזאת חיפשתי ולא מצאתי מפורש בספר המפואר, אדרבא, שם מצאתי דווקא דרשה ארוכה נגד הקבלה הנוצרית,³ כאמרו: 'קשה מכולם שמעתיקים מתורתנו [נו] הקדושה וממנה מפרשים ומביאים ראיות להחזיק דתיהם השקרניות ונימוסיהן המזויפות ולהעמידם'. אומנם אם נדקדק בדבריו נמצא שהקבלה היא בכל זאת יסוד האמת היחיד שבדתות השקר הללו, אשר ניתן לגויים בחטאי ישראל. ועם זאת אין לטשטש את הניגוד האמיתי והגדול ששרר בין מלכו לאג'ידיו. כפי שאג'ידיו סבר שהנצרות היא הדת שעל היהדות להסתפח אליה ועם אהדתו להיהודים מגנה הוא בכל פה את עקשנותם שלא להכיר בישו, כך מלכו סבר היפוכם של דברים, שהיהדות היא העיקר, ונזדייפה בנצרות.

דרך אגב. מלכו כותב שם 'שעונותינו גרמו שיתפרש שם קדש בלשון חול ותורה קדושה ותמימה בלשון זיוף וכזב וטומאה אשר הם לשוני הגויים יונים וערביים וכיוצא בזה'. בדברים אלה בולט לעין העדר הזכרתה של הלשון הלטינית (אם לא נאמר ש'לשוני הגויים' פירושם לשון זאת), שהיא השפה היחידה שממנה נשתמרו בידינו כתבי קבלה של גויים. אפשר אפוא שמלכו הכיר, אולי בשהייתו באימפריה העותומנית, גם דרשות שבכתב או בעל פה של קבלה ביוונית וערבית (או תורכית) שלא הגיעו אלינו, ואולי, מה שנראה יותר,

² שלוניקי רפ"ט דף יד.

³ דף י"א.

שחשש להזכיר את הלטינית. חשש כזה מסתבר דווקא אם ספר המפואר נכתב באיטליה וממנה נשלח לשלוניקי לפני בואו של מלכו לשם, לפי החידוש של בנמלך בספרו שלפנינו.

בשאלת יחסו של מלכו אל הנצרות עולה סתירה נוספת בין הידוע מפועלו לבין דבריו בספר המפואר. בתיאור מאורעות הקץ בספר המפואר חוזה מלכו את נצחון האסלאם על הנצרות, אך בדבריו אל הקיסר קרל החמישי הבטיח לו מלכו שיגבור על האימפריה העותומאנית, או בכוח צבא יהודי או באמצעים מאגיים (בשאלה זו חולקות העדויות זו על זו). בנמלך עומד על סתירה זו בספר שלפנינו (עמ' 292 ואילך. בנוסף לספר המפואר מצטט הוא גם שיר של מלכו הקובע את נצחון האסלאם, אך לדעתי לשון השיר ניתנת גם לפירושים אחרים), ופותר אותה בקביעה שהניצחון הסופי נתון לדעת מלכו לישראל. זו כשלעצמה קביעה נכונה, אך אין בה כדי לפתור את הסתירה דלעיל בנוגע לשלב שלפני האחרון, האם ינצחו הנוצרים או המוסלמים.

לדעתי יש ליישב את הסתירה בהכרה בכך שמלכו שינה את דעתו בהשפעת אג'ידיו וחבריו, בהשפעת ההתלהבות המשיחית שליוותה את הכתרתו של הקיסר קרל החמישי בשנת ר"ץ (1530), שאליה הוזמן מלכו על ידי אג'ידיו, ושכמוה לא היתה מזה שנים רבות ואחריה כבר לא תהיה (קרל היה הקיסר האחרון שהוכתר בידי אפיפיור). דמותו של קיסר זה והכתרתו עוררה תקוות משיחיות מצדדים שונים, כפי שמתואר יפה בספרו של בנמלך, ודומני שהדוגמה המובהקת ביותר לכך היא הספר שכינה של אג'ידיו, שכולו אפוף בהתלהבות משיחית כזו. במקום אחד בספר (עמ' 133) מביאה ההתלהבות את שכינתו של אג'ידיו אף לנקוט בלשון שקשה היה להאמין שאפשרית היא בפי קרדינאל קתולי, כשהיא מחברת את הסגנון שננקט בתקופה הפגאנית בנוגע לאפופתיאזזה של הקיסרים, עם לשון שיר השירים, ומתארת איך קרל החמישי מועלה לרקיע אל קהל האלים, ותופס שם את מקום הדוד האלהי כאהובה של השכינה.

קיסר כזה עשוי לדעת אג'ידיו להביא את ניצחון הנצרות על האסלאם, אך זאת בתנאי שייכללו בנצרות היסודות היהודיים, כאמור, ולשם כך ביקש כנראה

אג'ידיו לצרף גם דמות משיחית יהודית, שנמצאה לו בשלמה מלכו. לא קשה לדמיין שצירוף זה קסם גם לשלמה מלכו עצמו, והוא נסחף בהתלהבות זו בשעה שנקרא להשתתף בהכתרת הקיסר, אף שקודם חזה דווקא את ניצחון האסלאם.

גם דמותו של קרל החמישי והצלחתו מילאו בוודאי תפקיד בשינוי דעתו של מלכו. ועוד יותר יסתבר הדבר כשניזכר בכך שגם אג'ידיו עצמו וגם האפיפיור קלמנס שינו את דעתם והשקפתם התיאולוגית והמשיחית בהשפעת דמותו וניצחונו של הקיסר. הרי רק שלוש שנים קודם לכן נלחם אותו אפיפיור כנגד קרל החמישי, ואג'ידיו אף גייס צבא למלחמתו, ורק אחרי החורבן והמשיסה האכזרית של רומי (Sacco di Roma) שחולל הקיסר בשנת 1527, הפכו קלמנס ואג'ידיו לתומכיו הנלהבים של ההורס (בספר שכינה לאג'ידיו, עמ' 105, מתארת השכינה את מאורע המשיסה כמעשה ידיה, כעונש על הידרדרותה הרוחנית של הכנסייה, ועם זאת מסירה את עיקר האחריות מכתפי קרל ומטילה אותה על שר צבאו בורבוניוס).

באופן דומה יש לדעתי לפתור גם תמיהה גדולה מזו, שהעסיקה את כל חוקרי תנועת מלכו. מה ראה שלמה מלכו האנוס שחזר בגלוי ליהדות, לעזוב את מקום מבטחו באימפריה העותומאנית ולשוב לאיטליה ללוע הארי הקתולי. משה אידל, לדוגמה, בספרו האנגלי על המיסטיקאים המשיחיים⁴, נזקק לשם כך לשני הסברים קיצוניים, או שלמלכו היתה משאלת מוות (כך אולי מייחס לו גם ר' יוסף קארו), או שבטח מאוד בכושרו המאגי המפורסם שבעזרתו יתהפך הטבע לחלוטין ובהשפעת סיפור יוסף דילה ריינה. אך אם באמת הושפע מלכו כל כך מסיפור זה, מדוע לא הפנים גם את סוף הסיפור המדבר על כישלון גמור של דילה ריינה, אותו משיח שניסה להביא את הגאולה באמצעים מאגיים?

לדעתי מלכו חזר לאיטליה כי השתכנע באמונתו של אג'ידיו ושל האפיפיור אודות העולם החדש היהודי-נוצרי, שיוקם עתה בעזרת בן בריתם החדש, הקיסר קרל, והוא נענה להזמנה לבוא להכתרת הקיסר בבולוניה

⁴ Moshe Idel, *Messianic Mystics*, Yale University Press, New Haven & London, pp. 148-152

באפריל 1930, ובדרכו לשם, בינאר אותה שנה, שהה ברומא בקרבתם של אלה.

איני מסכים אפוא עם בנמלך שכתב בספרו (עמ' 268-269) שלא היה יסוד משיחי ביחסי מלכו והאפיפיור ואלה הושתתו רק על אינטרסים הדדיים וקשרי ידידות אישיים, ופעילותו המשיחית של מלכו הופנתה רק כנגד הקיסר. אכן משיחיותו של מלכו לא הופנתה נגד האפיפיור, אלא נעשתה בשיתוף אתו, והאינטרסים והידידות שביניהם ניזונו לדעתי מתוך אידאל משיחי משותף. האפיפיור קלמנס השביעי היה בוודאי שותף מלא לאידאולוגיה של אג'ידו, כחברו הקרוב ותלמידו בקבלה. עוד לפני עלותו על כס האפיפיורות היה ג'וליו (או בלטינית יוליוס) דה מדיצ'י, לימים קלמנס השביעי, המכותב של ספרו הקבלי הקודם של אג'ידו, על האותיות העבריות, שאג'ידו שלח אליו כדי שישכנע באידאולוגיה הקבלית את האפיפיור שכיהן אז, לאו העשירי, בן דודו של ג'וליו ובנו של לורנצו דה מדיצ'י 'המפואר', שכשליט פירנצה היה הפטרון הידוע של תרבות הרנסאנס.

פעילותם המשיחית המשותפת של מלכו והאפיפיור כוונה אכן כלפי הקיסר קרל החמישי, אך אתו היתה ההצלחה קטנה יותר. בדיעבד נראה שמרוב שכנוע, אהבה וביטחון גרם אג'ידו בסופו של דבר להעלאת מלכו על המוקד, כי מסתבר שהקיסר האמין באפיפיור והלך בדרכו פחות משזה האמין בקיסר. ובכך אין תמה, שהרי קרל החמישי, ההבסבורגי מצד אביו, מצד אמו היה נכד למלכים הקתוליים, פרדיננד ואיזבלה מלכי ספרד שגירשו את היהודים מארצם, והוא נשאר נאמן לדרכם. נוסף על כך, היו כאלה שהסיתו את הקיסר נגד מלכו, גם מן הצד הנוצרי כגון הרונימוס אֶלְאָנְדֶר שליח האפיפיור אל מושב הקיסר ברגנסבורג, ואף מן הצד היהודי, ובראש וראשונה השדלן יוסף איש רוסיים והרופא והפילוסוף והמתרגם יעקב מנטינו. ואולי מנטינו מצא חן בעיני קרל גם מכיוון שעמד לצד דודתו אחות אמו, קתרינה מארגון (גם היא בתם של פרדיננד ואיזבלה), בוויכוח הנזכר בעניין הייבום נגד הנרי השמיני שביקש לגרשה, ולעומת המקובל ר' אליהו חלפן, בעל בריתו של מלכו, שעמד לצד המלך הנרי. ואולי אף חשד הקיסר קרל בבן האנוסים מלכו שחזר אל העולם

הנוצרי, שבעצם הוא מרגל מטעם הסולטאן התורכי. ומי יודע, אולי כזה היה הוא באמת, ולא כמו ששיערתי לעיל.

הוצאתו להורג של מלכו היוותה אכן תפנית במהלך ההיסטורי. קצת אחר כך נוסדה האינקוויזיציה כנגד אנוסי פורטוגל, ונסגר חלון ההזדמנויות התיאורטי של שיתוף יהודי נוצרי, שרק במשך דור אחד היה אולי פתוח במקצת. לכך גרמו גם תנועות הרפורמציה והקונטר-רפורמציה, שהתבצרו זו כנגד זו ושתייהן כנגד היהדות ואף כנגד רוח הרנסאנס, ומכאן קצרה היתה הדרך אל החצי השני של המאה השש עשרה באיטליה, דהיינו לשרפת התלמוד, סגירת היהודים בגטאות ואף גירושם מארצות הכנסיה, כולל מן העיר בולוניה מקום ההכתרה הנזכרת, וכו'. הספר שכינה של אג'ידיו דא ויטרבו, שאנו מקווים להוציאו לאור בתרגום עברי במהרה בימינו, הוא עדות חזקה מאלפת ויפהפיה לאפשרות תיאורטית קצרת ימים אשר לא נתקיימה ביחסי יהדות ונצרות, ואשר שלמה מלכו ותנועתו המשיחית אמורים היו לטול חלק בהוצאתה אל הפועל.